

+AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**MÜASİR AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ SİNTAKTİK
FRAZEOLÖJİ KONSTRUKSİYALARIN
FUNKSIONAL - ÜSLUBİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

5706.01 – Azərbaycan dili

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Sevinc Tofiq qızı Kərimova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

SUMQAYIT -2022

Dissertasiya işi Bakı Slavyan Universitetinin Müasir Azərbaycan dili kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
İkram Ziyad oğlu Qasımov

Rəsmi
opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
İlhamə Həbib qızı Hacıyeva

filologiya elmləri doktoru, professor
İsmayıl Oruc oğlu Məmmədov

filologiya elmləri doktoru, professor
Həcər Emin qızı Hüseynova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında AliAttestasiya Komissiyasının Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.24 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: filologiya elmləri doktoru, professor
Ramazan Salam oğlu Məmmədov

Dissertasiya şurasının elmi
katibi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Böyükxanım İbrahim qızı Eminli

Elmi seminarın sədri: filologiya elmləri doktoru, professor
Astan Əhmədخان oğlu Bayramov

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Frazeologiya dilçiliyin ən yeni bölmələrindən hesab olunur ki, bu da onunla bağlı onlarla mübahisəli məsələlərin mövcudluğu deməkdir. Uzun müddət frazeologiyaya müstəqil dilçilik sahəsi kimi yanaşılmamış, əsasən leksikanın daxilində öyrənilmişdir. Frazeologiya ilə bağlı dilçilərin yanaşmaları həmişə birmənalı olmamışdır. Frazeologiya dar və ya geniş mənada yanaşılmış, bu yanaşmaya əsasən də frazeologiyanın tədqiqat obyektı – öyrəndiyi dil vahidlərinə münasibət fərqli olmuşdur. Çünki frazeologiyanın özündə birləşdirdiyi dil vahidləri unikalığı, semantikasını, quruluşu, üslubi imkanları ilə seçilərək söz səviyyəsindən tutmuş cümlə səviyyəsinə kimi geniş dilçilik sahəsini özündə birləşdirir.

Frazeoloji vahidlərə qoyulan əsas tələb, onlara xas olan əlamətlər, demək olar ki, əksər dilçilər tərəfindən eyni və ya oxşar dəyərləndirilmişdir. Bu fikirlərin üst-üstə düşməsinə baxmayaraq, dil vahidlərinin özləri mürəkkəb prosesin nəticəsidir və onların necə yarandığı, hansı prinsipə əsaslanaraq əmələ gəldiyi həmişə mübahisəli və qaranlıq qalmışdır. Bu səbəbdən də onlara müxtəlif aspektdən yanaşılmışdır. Bir qisim alimlər frazeoloji birləşmənin komponentlərinin ifadə vasitələrinə diqqəti yönəlmiş, digər qisim komponentlərin asılılıq, qarşılıqlı əlaqə və sabitlik dərəcəsini vurğulamağa çalışmış və təsnifatlarını bu istiqamətdə aparmışlar. Frazeologiyanın illərlə ayrıca bir bölmə kimi deyil, məhz leksikologiyanın tərkibində öyrənilməsi də onların mənacə sözlərə ekvivalent olmağıdır. Ona görə də frazeoloji birləşmənin ifadə etdiyi məna məsələsi həmişə mərkəzdə dayanmışdır. Bu sahə inkişaf etdikcə, təbii ki, frazeologiyanın predmetinə münasibət də dəyişilmiş, aparılan müşahidələr frazeoloji birləşmənin əlamətlərinə digər dil vahidlərində də rast gəldiyini göstərmiş və predmetinin əhatəliliyinə görə geniş frazeoloji yanaşma formalaşmışdır.

Azərbaycan dilində frazeologizmlərlə yanaşı, sintaktik frazeoloji konstruksiyalar adlı dil elementləri də vardır ki, bu tip vahidlər istər şifahi, istərsə də yazılı nitqdə fəal işləkliyi ilə seçilir. Onlar frazeoloji vahidlər kimi dilə hazır şəkildə daxil olur, bu və ya digər fikrin obrazlı şəkildə ifadə olunmasına, danışanın ifadə etdiyi fikrə birbaşa münasibətinin üzə çıxmasına yaxından kömək etmiş olur.

Azərbaycan dilçiliyində frazeologiya ilə bağlı çoxsaylı dəyərli, sanballı tədqiqat işlərinin, araşdırmaların aparılmasına baxmayaraq, sintaktik frazeoloji konstruksiya termini adı altında təqdim etdiyimiz dil nümunələri bir termin adı altında birləşdirilib öyrənilməmişdir. Qeyd edək ki, sintaktik frazeoloji konstruksiya termini özü də Azərbaycan dilçiliyi üçün yeni sayıla bilər. Belə ki, cümlə quruluşlu frazeologizmlər dedikdə, adətən, klişelər, atalar sözləri, məsəllər, frazeoloji olmuş cümlələr nəzərdə tutulur. Lakin frazeojiləmiş cümlələr daxilində bir qrup ifadələr də vardır ki, onları qruplaşdırmaq, tərkibinə, mətndəki əhatəsinə, ifadə imkanlarına, üslubi xüsusiyyətlərinə görə öyrənmək əhəmiyyətli rol oynayır. Ümumilikdə sintaktik frazeoloji konstruksiyalara tərif vermək, onların kateqorial keyfiyyətlərini müəyyənləşdirmək, bu dil vahidlərinin xüsusiyyətlərini araşdırmaq müasir frazeologiyanın öyrənilməsi baxımından məqsədəuyğun sayıla bilər.

Sintaktik frazeoloji konstruksiya termini də sintaktik frazeoloji vahidin kateqorial əlamətləri ilə bağlıdır. Qeyd edək ki, bədii ədəbiyyatlardan toplanılan, xalq danışığı dilində rast gəlinən bu vahidlərə istinad edərək, onlar üzərində apardığımız müşahidələrə əsaslanaraq, cümlə, mətn daxilində funksiyalarını müəyyənləşdirərək onların özüməxsus xüsusiyyətlərini göstərməyə və onları digər frazeoloji vahidlərdən fərqləndirməyə çalışdıq. Məsələnin ən mühüm və ən çətin tərəfi bu vahidləri mətnə tanıyıb seçməkdir. Çünki frazeologiyaya dair yazılan ədəbiyyatlarda bu dil vahidlərinə sistemli şəkildə yanaşmaya rast gəlmədik. Doğrudur, dissertasiya işində göstərilən nümunələrin bir qisminə başqa frazeoloji vahid adı altında da rast gəlinə bilər. Lakin onlara fərdi yanaşma olmamış, yeni tərif və sistemli təhlil aparılmamışdır.

Bu səbəbdən nümunələr seçərkən vahid prinsipə əsaslanmağa çalışdıq. Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların bir-birindən fərqli xüsusiyyətləri, geniş üslubi imkanları, semantik məna rəngarəngliyi, müstəqil cümlə daxilindəki əhatəsi ilə münasibəti onların təsnifatını çətinləşdirən amillərdəndir.

Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların öyrənilməsini aktuallaşdıran daha bir səbəb onların sintaksislə qarşılıqlı əlaqəsidir. Dilimizdə onlarla sintaktik frazeoloji konstruksiya vardır ki, tabeli mürəkkəb cümlənin baş cümləsi kimi çıxış etmiş və zaman keçdikcə onlarda transformasiya hadisəsi izlənmişdir. Baş cümlənin ifadə vasitəsini sintaktik frazeoloji konstruksiya kimi qəbul etmək və ona bir bütöv sintaktik vahid kimi yanaşmaq tabeli mürəkkəb cümlənin növünə, ümumiyyətlə, sadə və mürəkkəb cümlə məsələsinə aydınlıq gətirmiş olur. Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların danışanın fikrə münasibətini, subyektiv yanaşma bildirməsi onlara cümlədə ara cümlə funksiyası yerinə yetirməyə imkan yaradır. Bu zaman onlar mürəkkəb cümlənin komponenti deyil, sadə cümləni genişləndirən vasitə - ara cümlə rolunu yerinə yetirmiş olur.

Sintaktik frazeoloji konstruksiyalarda diqqət çəkən bir məqam da onların söz cümlənin ifadə vasitəsi ola bilməsidir. Məlumdur ki, söz cümlələr üzvlənməyən cümlələr olub, konkret ifadə vasitələrinə malikdir. Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların bir tərəfdən üzvlənməməyi, digər tərəfdən isə modallıq bildirməsi onlara bu imkanı yaradır. Bu baxımdan onların öyrənilməsi sintaksis – xüsusilə də söz cümlələr üçün yeni və maraqlı doğuran məqam ola bilər.

Məlumdur ki, Azərbaycan dilində cümlədə inkarlığın ifadəsinin, inkarlıq məzmununun yaranmasının müxtəlif leksik, qrammatik yolları mövcuddur. Sintaktik frazeoloji konstruksiyalar cümlədə bu vəzifəni yerinə yetirə bilər ki, bunu da qeyri-ənənəvi inkarlıq əlaməti kimi dəyərləndirə bilərik.

Əvəzlilərin funksional-üslubi xüsusiyyətlərini araşdırmaq məqsədilə də sintaktik frazeoloji konstruksiyalar maraqlı dil materialı sayıla bilər. Belə ki, əvəzliyin mürəkkəb cümlənin komponentlərini birləşdirən vasitə kimi, mətn yaradan komponent kimi əhəmiyyəti

Azərbaycan dilçiliyində işıqlandırılmış məsələlərdəndir. Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların tərkibində isə əvəzliliklərin yeni üslubi imkanları ilə tanış oluruq. Əvəzliliklər bu frazeoloji vahidlərin daimi, dəyişməyən komponenti, model əmələ gətirən elementidir. Əvəzliliklərin bir çox məna növləri əksər sintaktik frazeoloji konstruksiyalarda iştirak edir, yalnız morfoloji baxımdan deyil, semantik cəhətdən də məna fərqləri yaradır.

Sintaktik frazeologiya termini müasir dilçilikdə təkcə frazeologiyanın tədqiqat obyektini deyil, eyni zamanda sintaksisin qarşısında müasir və maraqlı məsələ kimi dayanır. Bu mövzunun istər nəzəri, istərsə də praktik əhəmiyyətinin az olmamasına baxmayaraq, bu məsələ ilə bağlı istər Azərbaycan dilçiliyində, istərsə də dünya dilçiliyində xeyli qaranlıq məqamlar qalmaqdadır. Deməli, sintaktik frazeoloji konstruksiyaların tədqiqi və öyrənilməsi yalnız frazeologiya üçün deyil, eyni zamanda müasir sintaksis üçün də maraq kəsb edir.

Ümumiyyətlə, frazeologiya sinkretik dilçilik sahəsi olduğundan, eyni zamanda sintaktik frazeoloji konstruksiyaların da hər tərəfli tədqiqinin dilin bütün bölmələri ilə bu və ya digər şəkildə əlaqəsi danılmazdır. Bütün bunları nəzərə almaqla, sintaktik frazeoloji konstruksiyalar termininin özünün yeni bir termin kimi yaranması, bu termin adı altında həmin dil vahidlərinin kateqorial xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsinə, eyni zamanda digər sintaktik frazeoloji konstruksiyalarla bağlı onlarla məsələlərin həllinə olan ehtiyac müasir Azərbaycan dilində sintaktik frazeoloji konstruksiyaların funksional - üslubi imkanlarını öyrənməyi aktuallaşdırır.

Tədqiqatın obyektini və predmeti. Tədqiqatın obyektini müasir Azərbaycan dilidir, predmeti isə müasir Azərbaycan dilində işlədilən sintaktik frazeoloji konstruksiyalardır. Sintaktik frazeoloji konstruksiyalar digər frazeoloji vahidlərlə yanaşı öyrənilmiş, lazım gəldikcə müqayisəli şəkildə tədqiq olunmuşdur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Sintaktik frazeoloji konstruksiyalar frazeologizmlərin bir növü olub bir-birindən maraqlı struktura, fərqli modellərə, geniş kommunikativ imkanlara, zəngin

ekspressiv mənə çalarlarına və digər özünəməxsus özəlliklərə malikdir. Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların yazılı və şifahi dildə işlənmə imkanlarını, üslubi xüsusiyyətlərini dəqiqləşdirməyi bu cəhətdən də sintaktik frazeoloji konstruksiyaları, onların dil sistemindəki yerini müəyyənləşdirməyi qarşımıza məqsəd qoymuşuq. Bu məqsədi həyata keçirmək üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

– “Sintaktik frazeoloji konstruksiya nədir?” sualına cavab tapmaq;

- Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların frazeologiyada yerini müəyyənləşdirmək;
- Sintaktik frazeoloji konstruksiyaları digər frazeoloji vahidlərlə müqayisə etmək;
- Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların dəqiq meyarlarını müəyyən etmək;
- Sintaktik frazeoloji konstruksiyaları sadə və mürəkkəb cümlə quruluşlarına görə qruplaşdırmaq;
- Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların yaranma modellərini müəyyənləşdirmək;
- Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların modallığın ifadəsindəki rolunu araşdırmaq;
- Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların üslubi imkanlarını müəyyən etmək;
- Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların bədii üslubda oynadığı rolu, yaratdığı mənə ekspressivliyini öyrənmək.

Tədqiqatın metodları. Sintaktik frazeoloji konstruksiyalar müasir Azərbaycan dili materialları əsasında tətdiq olunduğu üçün dissertasiyada əsas etibarilə təsviri metod tətbiq olunur. Lakin yeri gəldikdə, sintaktik frazeoloji konstruksiyaların tarixən keçdiyi inkişaf yolunu təsvir etmək məqsədilə tarixi metoddan da istifadə olunur. Dissertasiya əsasən sinxron planda işlənsə də, dastan, eləcə də folklor nümunələrindən misallar gətirilərək diaxron aspekt də önə çəkilir.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddələr;

1. Sintaktik frazeoloji konstruksiyalar informativ cümlələrdən fərqli quruluşa malik, xüsusiyyətləri müasir Azərbaycan

dilinin sintaktik əlaqə və qanunauyğunluqlarından kənara çıxan, komponentləri idiomatikleşmiş frazeoloji dil vahidləridir.

2. Sintaktik frazeoloji konstruksiyalar digər frazeologiləşmiş cümlələrdən fərqli olaraq sabit və dəyişən komponentlərdən ibarətdir. Bu da sintaktik frazeoloji konstruksiyaları məhz bu termin ilə adlandırdığımız səbəblərdən biridir. Daimi komponentlər sintaktik frazeoloji konstruksiyaların dəyişməyən, variantlılığı olmayan hissəsidir. Hansını ki tədqiqat işində “skelet” adlandırırıq.
3. Sintaktik frazeoloji konstruksiyalar zəngin struktura malikdir. Sintaktik frazeoloji konstruksiyalar sadə cümlə ilə yanaşı, mürəkkəb cümlə quruluşlu da ola bilər.
4. Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların daimi komponenti kimi çıxış edən nitq hissələri arasında əvəzliliklərin rolunu xüsusilə qeyd etmək lazımdır.
5. Cümlə üçün xarakterik olan üç mühüm əlaməti – predikativlik, modallıq və intonasianın hər birini predikativ formalı sintaktik frazeoloji konstruksiyalarda müşahidə etmək mümkündür.
6. Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların səciyyəvi xüsusiyyətlərinin maraqlı aspektlərindən biri də onların sintaktik baxımdan müəyyən qədər mütəhərrik olmasıdır.
7. Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların təşkilində ədatların da rolu əvəzsizdir. Nitq hissəsi kimi ədatın köməkçi nitq hissəsi olması onu sintaktik frazeoloji konstruksiya daxilində əsas komponent, daimi komponent olmaqdan məhrum etmir. Əksinə ədat sintaktik frazeoloji konstruksiya üçün həlledici komponent də ola bilər.
8. Modallığın bir daha çox mühüm dil kateqoriyalarından biri olduğu fikrinə gəldik. Onun ifadə vasitələri kimi prosodik, leksik və qrammatik vasitələrlə yanaşı, sintaktik frazeoloji konstruksiyaları da qeyd etmək lazımdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Sintaktik frazeoloji konstruksiyalar frazeoloji vahid kimi ilk dəfə olaraq qruplaşdırılır və bu termin ilə ifadə olunur.

Sintaktik frazeoloji konstruksiyalar termini adı altında hansı frazeoloji vahidlərin öyrənilməsi məsələsinə aydınlıq gətirməyə çalışılır, kateqorial əlamətləri müəyyənləşdirilir. Eyni zamanda, frazeoloji birləşmələrlə qarşılaşdırılaraq dil sistemindəki yeri barədə bəhs olunur. Frazeologiyanın predmetinə geniş aspektdən yanaşaraq frazeoloji cümlələr və digər cümlə quruluşlu frazeoloji vahidlərlə sintaktik frazeoloji konstruksiyaların kəsişmə məqamları və həmçinin sərhədləri qeyd olunur.

Bununla yanaşı, sintaktik frazeoloji konstruksiyaların quruluşu, modelləri, cümlədəki rolu, eləcə də müstəqil cümlə kimi işlənmə imkanları haqqında ilk dəfə məlumat verilir. Onların üslubi imkanları, modallıq xüsusiyyətləri, kommunikativ imkanları, bədii üslubdakı rolu işıqlandırılır.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin müddəalarından müxtəlif elmi araşdırmalarda, xüsusən müasir frazeologiyanın qarşısında duran bir sıra mübahisəli məsələlərin həllində, frazeoloji cümlə modelləri ilə sintaktik frazeoloji konstruksiyalar arasındakı mövcud fərqlərin müəyyənləşdirilməsində, sintaksisin, üslubiyyətin bir sıra mövzularının tədqiqində istifadə oluna bilər. Sintaktik frazeoloji konstruksiyalara aid nümunələri müəyyənləşdirməkdə, onları bədii ədəbiyyatdan seçməkdə və tanımaqda istiqamətverici rol oynaya bilər. Dissertasiyanın müddəaları sintaktik frazeoloji konstruksiyaların əmələgəlmə yollarını, modellərini, əsas və daimi komponentlərin qarşılıqlı əlaqəsini və funksionallaşmasını izləmək üçün əhəmiyyətlidir. Dissertasiyada işıqlandırılan bəzi məqamlar komponentlərindən biri və ya hamısı sintaktik frazeoloji konstruksiya ilə ifadə olunan tabesiz mürəkkəb cümlələr arasında məna əlaqəsinin müəyyənləşdirilməsində, eyni zamanda baş yaxud budaq cümləsi sintaktik frazeoloji konstruksiya ilə ifadə olunmuş budaq cümlə növlərinin təyin olunmasında da yardımçı ola bilər ki, bu da onun praktik əhəmiyyətini şərtləndirir. Həmçinin budaq cümlə növlərini

müəyyənləşdirərkən baş cümlə funksiyasını itirərək, ara cümləyə transformasiya olunan cümlələrin praktik təhlili zamanı da faydalı sayıla bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqat işinin əsas müddəaları müəllifin elmi konfrans və seminarlardakı məruzələrində, müxtəlif elmi nəşrlərdə çap olunmuş məqalələrində əks olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya Bakı Slavyan Universitetinin Müasir Azərbaycan dili kafedrasında hazırlanmışdır.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunan ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş 7 səhifə, I fəsil 26 səhifə, II fəsil 48 səhifə, III fəsil 28 səhifə, nəticə 6 səhifə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı 16 səhifə. Ümumi həcmi 133 səhifə, – 216, 934 işarə.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı, işlənmə dərəcəsi əsaslandırılır, obyekt və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın metodları, müdafiyyə çıxarılan müddəalar müəyyənləşdirilir, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, tədqiqat işinin aprobasiyası və tətbiqi, dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı, dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi haqqında məlumat təqdim edilir.

Dissertasiyanın “**Azərbaycan dilində sintaktik frazeoloji konstruksiyaların nəzəri əsasları**” adlanan I fəslə iki paraqrafdan ibarətdir. “**Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların frazeologiyada yeri**” adlanan I paraqrafda göstərilir ki, frazeologiya dilçiliyin ən yeni bölmələrindən hesab olunur ki, bu da onunla bağlı onlarla mübahisəli məqamların, həll olunmamış məsələlərin mövcudluğu deməkdir. Müəyyən dildəki frazeoloji vahidlərin emosional və ekspressiv səciyyəli söz birləşmələrinin məcmusu, frazeoloji

birləşmələrin struktur – semantik xüsusiyyətlərini müasir və tarixi baxımdan öyrənən dilçilik bölməsi frazeologiyadır.

İlk növbədə, qeyd etmək lazımdır ki, uzun müddət frazeologiyaya müstəqil dilçilik sahəsi kimi yanaşılmamış, əsasən leksikanın daxilində öyrənilmişdir. Təbii ki, hər bir sahənin müstəqil tədqiqi ilk olaraq, onun predmetinin, tədqiqat obyektinin müəyyənəndirilməsindən başlayır. “Frazeologiya nədir?” sualından əvvəl “Frazeologiyada nələr öyrənilir?” məsələsi ətrafında düşünmək daha doğru olardı. Linqvistlər arasında frazeologizmlər haqqında vahid fikrin olmaması onun tədqiqat obyektini kimi mürəkkəbliyindən irəli gəlir.

Dünya dilçiliyində frazeologiya termini görkəmli İsveçrə dilçisi, struktur dilçiliyin banisi Ferdinand de Sössürün adı ilə bağlıdır. Belə ki, frazeoloji ifadələrin ilk tərifinə məhz F.Sössürün əsərində rast gəlirik: *“Biz hər şeydən əvvəl külli miqdarda ifadələrə rast gəlirik ki, bunları dilə aid etmək lazımdır. Bunlar dildə elə hazır nitq parçalarıdır ki, adətən, daxilindəki ayrı-ayrı mənalara malik olan sözləri dəyişmək mümkün olduğu halda, ümumilikdə bu məqbul sayılır... Bu söz birləşmələrinin daşdığı mənə bütövlükdə komponentlərinin mənasından və sintaktik quruluşundan asılıdır. Belə ifadələr nitq prosesində düzəldilmir, bunlardan dildə hazır şəkildə istifadə olunur”*.¹

Dildəki sabit söz birləşmələrinin öyrənilməsinin əsası fransız dilçisi Ş.Balli tərəfindən qoyulsa da, onun istər nəzəri, istərsə də praktik istiqamətdə sonrakı inkişafı rus dilçiliyi ilə bağlıdır.² Ş.Ballinin dilçilikdə frazeologiyanın əsasını qoymaqla rus dilçiliyində daha sonralar onlarla möhtəşəm əsərlərin yaranması üçün zəmin yaradır. XIX əsrin 40-cı illərindən frazeologiyanın bir elm sahəsi kimi öyrənilməsi V.V.Vinoqradovun adı ilə bağlıdır.

Azərbaycan dilçilərindən görkəmli alim frazeoloq, frazeologiya sahəsində böyük xidmətləri olan H.Bayramov

¹ Сассюр, Ф. Курс общей лингвистики / Ф. Сассюр. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, –1999. – с.122

² Mahmudova, Q. Ç. Türk dillərinin frazeologiyası [3 cilddə] / Q.Ç. Mahmudova. – Bakı: Nurlan, –2009. – c.2. – s.35.

V.V.Vinoqradovun bölgüsünə əsaslanaraq ilk dəfə Azərbaycan dilçiliyində frazeoloji vahidləri bu bölgü altında təsnif etmişdir. Alim frazeoloji vahidə tərif vermişdir: *“Frazeoloji vahid dilin inkişaf tarixinin ən son mərhələsində söz birləşmələrinin tam və sabit kombinasiyasıdır; ən azı müəyyən ardıcılıqla gələn iki leksik səviyyədə sözün qəti olaraq müəyyənlanmış birləşməsindən ibarətdir; qrammatik cəhətdən söz birləşməsi və ya cümlə modelləri əsasında dildə mövcud olmuş və ya mövcud olan qanunauyğunlaqlara əsasən formalaşmışdır”*.³

Azərbaycan dilində frazeologizmlərlə yanaşı, sintaktik frazeoloji konstruksiyalar adlandırılan dil elementləri də vardır ki, bu tip vahidlər istər şifahi, istərsə də yazılı nitqdə fəal işləkliyi ilə seçilir. Bu tipli dil vahidləri frazeoloji vahidlər kimi kommunikativ prosesə hazır şəkildə daxil olur. Bu və ya digər fikrin obrazlı şəkildə ifadə olunmasına, danışanın ifadə etdiyi fikrə birbaşa münasibətinin üzə çıxmasına yaxından kömək etmiş olur. Sintaktik frazeoloji konstruksiyalar dildə hazır şəkildə mövcud olsa da və daha çox hallarda dəyişməz konstruksiyalar kimi özünü göstərsə də, onlar dildə tam sabitləşmiş frazeoloji vahidlərdən müəyyən qədər fərqlənir. Sintaktik frazeoloji konstruksiyadan bəhs etməzdən əvvəl, əsas məsələ onların dilçiyin hansı bölməsində öyrənilməli olmasıdır. Dilçiliyin hansı bölməsindən yanaşaraq biz bu dil vahidlərini daha doğru - düzgün müəyyənləşdirib təhlil edə bilərik? Digər tərəfdən isə “Sintaktik frazeoloji konstruksiya harada öyrənilməlidir?” sualına cavab elə onun özündə – konstruksiyanın səciyyəvi xüsusiyyətlərindədir. Bu məsələni də təxminən “Atalar sözləri də frazeologiyaya daxildirmi?”, “Bir söz frazeologizm ola bilərmi?” kimi hələ də mübahisə doğuran, birmənalı cavabını tapmayan suallardan biri hesab etmək olar. Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların dildəki yerini müəyyənləşdirməzdən öncə onların bəzi ümumi xüsusiyyətlərini qeyd etmək lazımdır:

³ Bayramov, H.A. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları / H.A. Bayramov. – Bakı: Maarif, – 1978. – s.91.

1) Əsas etibarilə sabit və dəyişkən komponentdən ibarət olması;

2) Komponentlər arasında müasir dil baxımından sintaktik əlaqələrin donuqluğu;

3) Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların özünün deyil, skeletinə mövcud olub nitq prosesində tamamlanması;

4) Müxtəlif modellər əsasında yaranması;

5) İdiomatikliyə malik olması;

6) Danışanın fikrə münasibətini – modallıq ifadə etməsi.

Tədqiqat işinin **I fəslinin “Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların əsas xüsusiyyətləri və spesifik əlamətləri”** adlı **II paragrafında** sintaktik frazeoloji konstruksiyalar digər frazeoloji vahidlərlə müqayisə olunur.

Sintaktik frazeologiya termini müasir dilçilikdə təkcə frazeologiyanın tədqiqat obyektini kimi deyil, eyni zamanda sintaksisin qarşısında müasir və maraqlı məsələ kimi dayanır. Bu mövzunun istər nəzəri, istərsə də praktik əhəmiyyətinin az olmamasına baxmayaraq, bu məsələ ilə bağlı istər Azərbaycan dilçiliyində, istərsə də dünya dilçiyində çoxlu mübahisəli məqamlar qalmaqdadır. Ən birinci məqam elə bu terminin özüdür. Nədir sintaktik frazeoloji konstruksiyalar və nə üçün sintaktik frazeologizm, frazeologiləşmiş cümlə, sintaktik konstruksiya yox, məhz sintaktik frazeoloji konstruksiya?

Ayrı-ayrı elmi əsərlərdə sintaktik frazeoloji konstruksiyalara bir-birindən fərqli tərif və izahlar verilir. Bu əsərlərin hər birində müəlliflər sintaktik frazeologizm anlayışını açıqlamağa çalışır və onların struktur, semantik xüsusiyyətlərini izah etməyə cəhd göstərirlər. Bu araşdırmalarda haqqında danışılan dil vahidləri “frazeologiləşmiş quruluş”, “birləşmiş sintaktik konstruksiyalar”, “sintaktik frazeologizmlər” və ya “frazeologiləşmiş konstruksiyalar” terminləri adı altında öyrənilir. Bu baxışları birləşdirən ümumi cəhət sintaktik frazeologizmlərin müasir sintaktik və frazeoloji qaydalarla izahının fərqli şəkildə özünü göstərməsidir.

Bizim nə üçün məhz sintaktik frazeoloji konstruksiyalar terminindən istifadə etməyimiz isə bu frazeoloji vahidlərin birbaşa

olaraq xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Belə ki, bu termində istifadə etdiyimiz “sintaktik” sözü təkcə bu dil vahidlərin predikativ quruluşda olmasından irəli gəlir. Belə olsaydı, o zaman belə bir sual yarana bilərdi. “Axı frazeoloji birləşmələr də söz birləşməsi strukturuna - qeyri-predikativ quruluşa malikdir, bəs niyə onları sintaktik adlandırmırıq?” Məsələ burada yalnız quruluşla bağlı deyil. Doğrudur, sintaktik frazeoloji konstruksiyalar quruluşca atalar sözləri, məsəllər, klişelər və digər frazeoloji olmuş cümlələr kimi cümlə sahmanlı, sintaktik səviyyəli vahidlərdir. Yalnız məsələnin digər tərəfi isə sintaktik frazeoloji konstruksiyaların sadə cümlələrə, mürəkkəb cümlələrə hətta mikro və makro mətnlərə ekvivalent olmasıdır. Deməli, sintaktik frazeoloji konstruksiyalar təkcə quruluşca deyil, eyni zamanda ifadə etdiyi mənaya görə, cümlədəki roluna və funksional imkanlarına görə də sintaktik yanaşma tələb edir. “Frazeoloji” ona görə ki, adi informativ xarakterli cümlələrdən və sərbəst söz birləşmələrindən fərqli olaraq buradakı sözlər idiomatikləşib və onlar arasında müasir dil baxımından hər hansı sintaktik əlaqəni, birləşdirən vasitələri göstərmək mümkün deyildir.

Həmçinin sadalanan xüsusiyyətlər sintaktik frazeoloji konstruksiyaların da sanki bir tərəfidir. Bu terminin özü də yeni olduğundan və dilçiliyimizdə çox az istifadə edildiyindən bir çox dilçilik məsələləri kimi birmənalı qarşılanmaya bilər. Yaxud, sintaktik frazeoloji konstruksiya termini adı altında frazeoloji vahidlərinin hansı növü öyrənilməlidir? sualı meydana çıxır ki, yuxarıda qeyd olunan xüsusiyyətlər vasitəsilə bu kimi suallara cavab tapıla bilər.

Sintaktik frazeoloji konstruksiyaları digər frazeoloji birləşmələrdən fərqləndirən ən mühüm əlamətlərdən biri odur ki, sintaktik frazeoloji konstruksiyalar da dildə sabitləşmiş, daha çox eyni sintaktik quruluşda özünü göstərsə də, frazeoloji birləşmələrdən fərqli olaraq, onlar əksər hallarda situativ səciyyə daşıyır, bu və ya digər situasiya ilə birbaşa bağlı olaraq işlədilir. Bəzi hallarda isə onların komponentlərində müəyyən dəyişiklik aparmaq mümkün olur.

Dissertasiyanın II fəslı “Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların struktur tipləri” adlanır. Bu fəsil üç paraqrafdan ibarətdir. I paraqraf “Sadə cümlə quruluşlu sintaktik frazeoloji konstruksiyalar. Baş üzvlərin iştirakına görə sintaktik frazeoloji konstruksiyaların növləri” adlanır. Burada qeyd olunur ki, ilk baxışdan Azərbaycan dilinin cümlə modelini özündə əks etdirən predikativ quruluşlu sintaktik frazeoloji konstruksiyalar əslində ənənəvi cümlələrdən istər qrammatik, istərsə də semantik baxımdan fərqlənir. Cümlədə söz dinamik xarakter daşıyır, fəaliyyət göstərir.⁴

Həm bütövlükdə frazeoloji vahidlər, həm də sintaktik frazeoloji konstruksiyalar, onların mahiyyəti, strukturu və əmələgəlmə yolları haqqında dilçilikdə bir-birindən fərqli fikirlərə rast gəlirik. Çünki bu dil vahidləri öz mahiyyəti və strukturu baxımından özünəməxsus və spesifik xüsusiyyətləri ilə seçilir.

Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların əmələgəlmə, formalaşma mexanizmini təsvir etmək məqsədilə aşağıdakı nümunəni nəzərdən keçirmək olar.

*Yox, qardaş, mən də elə bilirdim ki, Məşədibəy bizim ağzımızı arayır, sən demə,kişinin bizə ürəyi yanırmiş.*⁵

Nümunədəki sintaktik frazeoloji konstruksiya cümlə quruluşlu olmasına baxmayaraq, üzvlənməyən sabit ifadələrə aiddir. Belə ki, konstruksiyaya daxil olan sözlərin müstəqil mənası ilə onların birləşmə - cümlə daxilində ifadə etdiyi məna arasında heç bir semantik bağlılıq yoxdur. “Sən demə” ifadəsi müasir dil baxımından modal birləşmə halına keçmişdir və cümlədə subyektivlik daha qabarıqdır. Mətdən asılı olmayaraq, “sən demə” sintaktik frazeoloji konstruksiyası, başqa cür desək, modal birləşməsi nəticə ilə yanaşı, danışanın nəticəyə təəccüblü, gözlənilməz, öncədən təxmin edilməyən münasibətini ifadə edir. Məhz bu subyektiv məqam - əlavə məna çaları predikativ quruluşu sintaktik frazeoloji konstruksiyanı modal birləşmə halına keçirir. Və yaxud da sintaktik

⁴ Abdullayev, Ə.Z. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis [4 cilddə] / Ə. Abdullayev, Y.Seyidov, A. Həsənov. – Bakı: Maarif, – 1972. – c.4. – s.41.

⁵ İbrahimov, M.Ə. Əsərləri [10 cilddə] / M.Ə. İbrahimov. – Bakı: Yazıçı, – c.5. – 1980. – s.237.

frazeoloji konstruksiyanın modal birləşmə halına keçməsi bu tip ifadələrə yeni məzmun, rəng gətirir.

Cümlə üçün xarakterik olan üç mühüm əlaməti – predikativlik, modallıq və intonasiyanın hər birini predikativ formalı sintaktik frazeoloji konstruksiyalarda müşahidə etmək mümkündür. Lakin müqayisə üçün demək lazımdır ki, belə cümlə tipli frazeoloji ifadələrdə modallıq və intonasiya predikativliyi üstələyir.

“Mürəkkəb cümlə quruluşlu sintaktik frazeoloji konstruksiyalar” adlı II paragrafda isə göstərilir ki, sadə quruluşlu sintaktik frazeoloji konstruksiyalarla yanaşı, müasir Azərbaycan dilində çoxlu sayda mürəkkəb quruluşlu sintaktik frazeoloji konstruksiyalar da mövcuddur.

Mürəkkəb quruluşlu sintaktik frazeoloji konstruksiyalara aid aşağıdakı nümunələri göstərmək olar:

*Allahdan gizli deyil, səndən niyə gizli olsun.*⁶

*Bir qulağı Allahverdi kişidə idi, o biri qulağı o birilərdə.*⁷

Təbii ki, mürəkkəb cümlələr də öz növbəsində təşkil olunduğu komponentlərin bağlanma vasitələrinə, intonasiya və təşkilinə görə tabeli və tabesiz olmaqla iki yerə ayrılır. Bu zaman bu keyfiyyətləri mürəkkəb quruluşlu sintaktik frazeoloji konstruksiyalara da aid etmək olar.

Əgər ənənəvi tabesiz mürəkkəb cümlələrdə komponentlərin vahid bir sintaktik bütöv olduğunu intonasiya vasitəsilə göstərmək mümkündürsə də, belə quruluşa malik sintaktik frazeoloji konstruksiyalarda intonasiya ilə yanaşı vahid monolit məna daha güclüdür. Ənənəvi tabesiz mürəkkəb cümləni təşkil edən komponentlər, sintaktik frazeoloji konstruksiyaları təşkil edən komponentlərlə müqayisədə daha sərbəstdir. Tabesiz mürəkkəb cümlənin komponentlərini sadə cümlələrə ayırmaq mümkündürsə də, bu vahidlər üçün belə bir hal keçərli deyil.

⁶ Hüseyn, M. Seçilmiş əsərləri. [3 cildə] / M.Hüseyn. – Bakı: Avrasiya press, – 2005. – c.1. – s.128.

⁷ Abdulla, K. Unutmağa kimsə yox / K. Abdulla– Bakı: Qanun, – 2018. – s. 317

*Qoyun otaran kim, inək sağan kim, körpəsini kölgədə yüyürüyən kim.*⁸

Nümunədəki sintaktik frazeoloji konstruksiyadan göründüyü kimi, burada eyni zamanda baş verən hadisələr sadalanır və belə olduqda komponentlərin yeri asanlıqla dəyişdirilə bilər. Bu sintaktik frazeoloji konstruksiyada xəbərlilik şəkilçisi hər üç cümlədə – komponentdə ixtisar olunmuşdur. Predikativliyin zahiri əlamətinin olmamasına baxmayaraq, intonasiya vasitəsilə mürəkkəb quruluşlu sintaktik frazeoloji konstruksiya bitmiş fikir, predikativlik, modallıq kimi cümləyə xas xüsusiyyətləri ifadə etmişdir. Əgər konstruksiyaya xəbərlilik şəkilçisini artırmış olsaq və bu komponentlərin hər birinə müstəqil sadə cümlə kimi yanaşsaq, o zaman yeni məna kəsb edən omonim sintaktik frazeoloji konstruksiyalarla qarşılaşmış oluruq. Frazeologizmlərdə omonimlik məsələsi də birmənalı qarşılanmayan mövzulardandır. Məsələn:

Qoyun otaran kimdir? İnək sağan kimdir? Körpəsini yüyürən kimdir?

Omonim sintaktik frazeoloji konstruksiyaların bir mənası informasiya məqsədilə işlədilən sual cümləsidirsə, digəri heç kimin sadalanan işləri icra etməməsi, işin icrasına laqeydlik, həvəs göstərməmə, etinasızlıqdır. Konstruksiya daxilində işlənən “kim” zahirən sual əvəzliyinə bənzərsə də, əslində qeyri-müəyyənlik bildirən kimi (kimsə) əvəzliyinin ixtisar olunmuş formasıdır. Sintaktik frazeoloji konstruksiyanın informativ səciyyəli cümləyə çevirsək, aşağıdakı cümlə alınar.

Kimi qoyun otarır, kimi qoyun sağır, kimi körpəsini kölgədə yüyürür.

Deməli, bu sintaktik frazeoloji konstruksiyanın əmələgəlmə mexanizmi ənənəvi cümlənin inversiyası nəticəsində, məntiqi vurğu qəbul edərək cümlə sonuna keçməsi ilə yaranmışdır. Bu quruluş dildə sabitləşərək model yaratmışdır. Nümunəni təşkil edən sadə komponentlər intonasiya vasitəsilə birləşmişdir. İntonasiya ilə yanaşı

⁸ Bayramov, B. S. Yazılmamış kitab / B. S. Bayramov. – Bakı: Yazıçı, – 1978. – s.217

komponentlərin tərkib hissələri arasındakı paralellik, cümlə üzvlərinin eyni şəkildə sıralanması da rol oynayır, bu da öz növbəsində tabesiz mürəkkəb cümlələrin komponentlərini əlaqələndirən vasitələrdən hesab olunur.

*“Frazeolojiləşmə hadisəsi təkcə söz, söz birləşməsi və sadə cümlə sahəsini deyil, qismən tabeli mürəkkəb cüməni də əhatə edir”.*⁹ Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların isə tabeli mürəkkəb cümlələrlə qarşılıqlı münasibəti çox maraqlıdır. Bir qrup sintaktik frazeoloji konstruksiyalar ümumilikdə tabeli mürəkkəb cümlə şəklində bərqərar olduğu halda, ikinci qrup sintaktik frazeoloji konstruksiyalar tabeli mürəkkəb cümlənin baş və ya budaq cümləsi funksiyasını yerinə yetirir.

Nəzərə alsaq ki, sintaktik frazeoloji konstruksiyalarda cümlə üzvlərinə ayrılmaq nisbi xarakter daşıyır, bəzənsə heç mümkün olmur, o zaman budaq cümlənin növünü müəyyənləşdirmək də çətinləşir. Bu çətinlik dərəcəsi sintaktik frazeoloji konstruksiyanın tabeli mürəkkəb cümlənin baş və ya budaq cümlə funksiyasında çıxış etməsinə görə dəyişir. Eyni zamanda bu tip sintaktik frazeoloji vahidlərdə əvəzlilik qəliblər, qarşılıq sözlər, eləcə də baş və budaq cümləni bağlayan vasitələr də adi mürəkkəb sintaktik quruluşlarda olduğu kimi deyildir. Bu kimi faktları praktik şəkildə izləmək məqsədilə tərkibində bu və ya digər komponenti sintaktik frazeoloji konstruksiyaya ilə ifadə olunmuş tabeli mürəkkəb cümlələri qruplaşdırmağa çalışdıq.

II Fəslin III paragrafı “Azərbaycan dilində sintaktik frazeoloji konstruksiyaların yaranmasında əvəzliliklərin rolu” adlanır. Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların özünəməxsus xüsusiyyətlərindən biri həmin dil vahidlərinin qrammatik quruluşu və onların yaranma qanunauyğunluqları ilə bağlıdır. Bu qanunauyğunluqların və sintaktik frazeoloji konstruksiyaların qrammatik quruluşunun linqvistik baxımdan təhlil olunması, onların

⁹ Ройзензен, Л.И. Изучение природы сложных предложений о фразеологизации сложновременных конструкций // – Самарканд: Труды Узбекского ун-та. Новая серия выпуск 62. – 1956. – с. 83.

qrammatik quruluşunda özünü göstərən spesifik xüsusiyyətlərin aşkara çıxarılması üçün əhəmiyyətlidir.

Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların qrammatik quruluşundan danışarkən onları təşkil edən daimi komponentlərin məhz hansı nitq hissələri ilə ifadə məsələləri diqqəti cəlb edir. Daimi komponent konstruksiyanın daha sabit hissəsi olub, özəyini təşkil edir. Bu komponentin hansı nitq hissəsi ilə ifadəsi təsadüfi səciyyə daşımır. Əksinə sabit komponent rolunda çıxış edən nitq hissəsi bütövlükdə sintaktik frazeoloji konstruksiyaların “taleyni” həll edir. Çünki bütün sonradan yaranan, formalaşan məzmun, semantik mənə yükü daimi komponentin əsasında formalaşır. Müasir Azərbaycan dilinin istər bədii, istərsə də məişət üslubunda əvəzlilərin ayrı-ayrı növləri əsasında formalaşan konstruksiyalar digər nitq hissələrinin iştirakı ilə yarananlarla müqayisədə sayca üstünlük təşkil edir. Əvəzlik özünəməxsus qrammatik kateqoriyalardan məhrum olmasına baxmayaraq, əsas nitq hissələrindən biri kimi müxtəlif üslubi mənə və çalarlar ifadə edə bilər.

Məsələn, şəxs əvəzlilərinin ayrı-ayrı növləri müxtəlif mənəli sintaktik frazeoloji konstruksiyaların formalaşmasında iştirak edir.

*Oldu mənə nə, olmadı mənə nə.*¹⁰

*Sən sən olsan, nə onun yanına gedərsən, nə onnan bir evdə qalarsan.*¹¹

*Bir də səni içəri buraxsam, mən mən deyiləm.*¹²

Birinci cümlədə işlənən sintaktik frazeoloji konstruksiya daxilindəki “mən” əvəzliyini danışanın məqsədindən asılı olaraq digər şəxs əvəzlilərinin tək və cəmi ilə əvəz etmək olar: *Oldu sənə nə, olmadı sənə nə.*// *Oldu bizə nə, olmadı bizə nə.* və s. Lakin ikinci və üçüncü cümlələrdəki şəxs əvəzliləri isə digərləri ilə əvəz oluna bilmir. Çünki bu sintaktik frazeoloji konstruksiyaların bütövlükdə ifadə etdiyi mənə bilvasitə həmin “mən” və “sən” şəxs əvəzlilərinin

¹⁰ Cabbarlı, C.Q. Əsərləri. [4 cildə] / C.Q. Cabbarlı. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2005. – c.3. – s.82.

¹¹ Məmmədquluzadə, C. Əsərləri. [4 cildə] / C. Məmmədquluzadə. – Bakı: Öndər Nəşriyyat, –2004. – c.1. – s.217.

¹² İbrahimov, M.Ə. Pyeslər / M.Ə. İbrahimov. – Bakı:Yazıçı, – 1981. – s.69.

üslubi-ekspressiv çalarları ilə bağlıdır. Eyni bir konstruksiya daxilində iki dəfə ardıcıl “mən” əvəzliyinin təkrarlanması mənanı qüvvətləndirir, danışanın qətiyyətinə və özünə inamını bildirir, bəzən isə lovgalıq və təkəbbürlülük ifadə edir.

*Bacarsan bir az yat, gözünün acısı çıxsın, sonra sənə-mənə yatdı olmayacaq.*¹³

Ə.Cəfərzadənin “Vətənə qayıt” əsərindən seçilmiş bu nümunədə “sənə-mənə...olmayacaq” sintaktik frazeoloji konstruksiyanın daimi komponentləridir. İlk baxışdan “sən” və “mən” şəxs əvəzlilikləri kimi anlaşılrsa da, əslində cümlənin mənası ilə şəxs əvəzlilikləri arasında heç bir mənə əlaqəsi görünmür. Doğrudur, əsasən dialekt səciyyə daşıyan bu sintaktik frazeoloji konstruksiya müxtəlif leksik vahidlərlə tamamlanma xüsusiyyətinə malikdir. Lakin tamamlanan vahidin keçmiş zamanda işlənmiş feil olması vacibdir (yatdı, oxudu, getdi, yazdı... və s.). “Olmayacaq” sözündəki gələcək zaman şəkilçisi isə donuq səciyyə daşıyır, belə ki, digər zaman şəkilçiləri ilə əvəzlənməsi bu konstruksiya mümkün deyildir. Çünki sintaktik frazeoloji konstruksiyalar məhz bu forma və şəkildə yaranmışdır. “Sənə-mənə yatdı olmayacaq” ifadəsi, adətən, müəyyən bir işi istədiyini, ürəyindən keçən vaxtda deyil, göstərilən zamanda icra edə biləcəyini bildirir. Fikrimizcə, “sən və mən” əvəzlilikləri ilə əlaqəyə gəldikdə isə, “sənin, mənim istəyimizə görə, sənin, mənim fikrimizə görə, sənə mənə görə deyil, lazım və tələb olunan şəraitə uyğun hərəkətin baş verməsi başa düşülür. Məişət üslubunda, danışmaq dilində bu sintaktik frazeoloji konstruksiyaya mənaca yaxın digər konstruksiyalar ilə qarşılaşırıq. // *Nə sənə, nə mənə bir də gördün gəldi. // Nə sənə, nə mənə bir də gördük, geyinib getdi.* Bu ifadələrdə də heç kəsə demədən, məsləhət etmədən işin icrası bildirilir.

Tədqiqat işinin **III fəslə** “**Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların üslubi imkanları adlanır**”. Fəsil iki paragrafa bölünür. **I paraqraf** “**Modallığın ifadə olunmasında sintaktik**

¹³ Cəfərzadə, Ə.M. Vətənə qayıt / Ə.M. Cəfərzadə. – Bakı: Gənclik, – 1973. – s.34.

frazeoloji konstruksiyaların rolu” adlanır. Modallıq kateqoriyası geniş anlayış olub dilçilikdə bir-birindən fərqli və ziddiyyətli fikirlərin təhlil obyektinə olmuşdur. Bəzi alimlər modallığa qrammatik kateqoriya kimi yanaşmış, digərləri isə semantik yanaşmaya söykənmişlər. Qrammatik yanaşmada modallığa predikativliyin bir elementi kimi yanaşılmışdır. Modallıqla predikativliyin bir-birinə yaxınlaşması səbəbsiz deyildir. Hər bir predikativ quruluşlu söz birləşməsi – cümlə bu və ya digər şəkildə modal münasibət ifadə edir. Sintaktik frazeoloji konstruksiyalar da məhz elə cümlə modelləridir ki, onların məzmununda subyektiv modallığın ifadəsi vardır. Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların ekspressiv çaları, rəngi, boyası da elə ondadır ki, informativ xarakterli ənənəvi cümlələrdən fərqli olaraq, burada əsas məqsəd təkcə informasiyanı təqdim etmək deyil. Əsas məqam informasiyanı obrazlı şəkildə danışanın söylədiklərinə subyektiv münasibət bildirərək ifadə etməkdir. Onu da qeyd etmək ki, “modal frazeoloji birləşmələr” terminini dilçilikdə ilk dəfə akademik V.V.Vinoqradov işlətmişdir. Əgər leksik frazeoloji birləşmələrdə sözlər – leksemlər öz müstəqil mənalarını itirərək vahid bir mənəni ifadə edirsə, sintaktik frazeoloji konstruksiyaların komponentləri quruluşca qapansalar da, situasiyadan asılı olaraq müvafiq leksemlərlə tamamlanaraq subyektiv modallığın ifadəsinə xidmət edir. Sintaktik frazeoloji konstruksiyaları semantik mənə qruplarına ayırarkən onların məzmunundakı mənə onların ifadə etdiyi modal münasibətlə birbaşa bağlıdır.

III fəslin II paragrafi isə “Sintaktik frazeoloji konstruksiyalarda ekspressivlik” adlanır.

Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların mövcudluğunu şərtləndirən məcazilik, sabitlik, mənə rəngarəngliyi, ekspressiv çalarlıq, milli koloriti özündə əksətdirmə imkanı, eləcə də digər kateqorial və qeyri-kateqorial xüsusiyyətlər onların geniş üslubi imkanlarından xəbər verir. Məhz bu üslubi imkanların sayəsində sintaktik frazeoloji konstruksiyaları unikal dil vahidi hesab etmək olar.

Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların üslubi imkanlarından danışarkən onları digər frazeoloji vahidlərlə yanaşı öyrənmək

lazımdır. Nəzərə alınmalıdır ki, sintaktik frazeoloji konstruksiyalar frazeologiyaya daxil olan dil vahidlərindən biridir və sintaktik frazeoloji konstruksiyanın özündə təzahür etdiyi üslubi imkanlar onun frazeoloji vahid olduğundan irəli gəlir. Digər tərəfdən sintaktik frazeoloji konstruksiyaları həm də sintaktik vahid hesab etsək, o zaman sintaktik konstruksiyaların da özünəməxsus ekspressiv çalarlarının olması qənaətinə gəlmək olar.

Sintaktik frazeoloji konstruksiyalar komponentləri müəyyən məqamlarda əvəz edilə bilən, lakin parçalanmayan, ayrılmayan quruluşlardır. Belə ki, şifahi nitqdə, eləcə də bədii əsərlərdə obrazların dilində belə istisnalar da mümkündür. Məsələn:

-Məşq qurtardı?

- Hardan ¹⁴

Bu nümunədə sintaktik frazeoloji konstruksiya “hardan qurtardı” ifadəsidir. Lakin dialoqda biz bu ifadənin ixtisar olunmuş formasını, daha dəqiq desək, sintaktik frazeoloji konstruksiyanı söz cümlə şəklində görürük. Buna baxmayaraq, Azərbaycan dilinin daşıyıcısı olan hər bir kəs asanlıqla bu konstruksiyanı bərpa edə və əvvəlki variantda işlədə bilər. Dialoq daxilindəki “hardan qurtardı” sintaktik frazeoloji konstruksiyası birinci hissənin cavabı olaraq “inkarlıq, inkarlıqdan yaranan narazılıq” semantikasını ifadə edir. Yəni dinləyənin aydın olur ki, danışan həmin bir söz vasitəsilə öz narazılığını, işin hələ davam etməsinə mənfi münasibətini bildirir və beləliklə, sintaktik frazeoloji konstruksiya funksiyasını yerinə yetirən “hardan” sözü situasiyanın ümumi məzmununa uyğun olaraq daha geniş mənə ifadə etmiş olur.

Məişət üslubunda onlarla sintaktik frazeoloji konstruksiya mövcuddur ki, onlar bəzən semantikasına, bəzənsə quruluşuna görə folklor nümunələrini bizə xatırladır və yaxud da onlardan qaynaqlanırlar. Məsələn:

Arvadın pisi pisdir, yaxşısının atasına lənət ¹⁵ ifadəsində frazeolojiləşmə gizli müqayisə nəticəsində baş verir. Bu cümlə

¹⁴ Cabbarlı, C.Q. Əsərləri. [4 cildə] / C.Q. Cabbarlı. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2005. – c.3. –s. 326.

¹⁵ Yenə orada

konstruksiyasının semantik cəhətdən invariantı hamının yaxşı bildiyi “*İlanın ağına da lənət, qarasına da*” atalar sözüdür. Yazıçı “ilanın istənilən növü istənilən halda təhlükəlidir” fikrinə əsaslanaraq eyni xüsusiyyəti qadınlara şamil edərək onların üzərinə köçürmüşdür. Burada əsas semantik məna yükü saxlanılaraq quruluş yenilənmiş, komponentlər isə dəyişilmişdir. Yazıçı təxəyyülünün nəticəsində dildə yeni sintaktik frazeologizm əmələ gəlmişdir. Folklardan az-çox məlumatı olan, bu janrın spesifikasiyasına və səciyyəsinə bələd olan şəxs bu frazeolojiləşmənin əsl mənasını (qadının ilana bənzədilməsi) anlaya bilər.

Müasir Azərbaycan dilində quruluşu və tərkibi müxtəlif olan, lakin eyni və ya yaxın mənalara, ekspressiv çarlara malik olan konstruksiyalar da mövcuddur. Bu konstruksiyalar bədii üslubda, onun ayrı-ayrı janrlarında, məişətdə, ünsiyyət prosesində tez-tez işlədilir və onların strukturunda müəyyən dəyişikliklər də aparmaq mümkün olur.

Əşi doğrudan da, xozeynin nə yaxşısı, nə pisi. ¹⁶

Deməli, “... pisi pisdır, yaxşısının atasına lənət” və “... nə yaxşısı, nə pisi” sintaktik frazeoloji konstruksiyaları bir-birinə yaxın mənaları ifadə etmək xüsusiyyətinə malikdir. Yəni bu tipli sintaktik frazeoloji konstruksiyalar semantik baxımdan yaxın olmaqla danışanın istəyinə və məqsədinə uyğun olaraq fərqli strukturlarda özünü göstərə və azacıq semantik fərqlərlə işlədilə bilər. Bu baxımdan verilmiş sintaktik frazeoloji konstruksiyaların məna baxımından yaxınlığı şübhə doğurmur. Folklardan qaynaqlanan, onun təsiri ilə bədii üslubda tez-tez rast gəldiyimiz daha bir sintaktik frazeoloji konstruksiyaya nümunə göstərmək olar:

Qocalar da deyir ki, yeməyəsən, içməyəsən, oturub yoldaş Akifin mühazirələrinə qulaq asasan. ¹⁷

Adətən gözələ, gözəlliyə aid edilən bu fikri Azərbaycan xalq nağıllarında müşahidə etmək mümkündür. Yəni folklor

¹⁶ Hüseyin, M. Seçilmiş əsərləri. [3 cilddə] / M.Hüseyin. – Bakı: Avrasiya press, – 2005. – c.1. – s.176.

¹⁷ İbrahimov, M.Ə. Əsərləri [10 cilddə] / M.Ə. İbrahimov. – Bakı: Yazıçı, – c.5. – 1980. – s.317.

nümunələrində tez-tez “Yeməyəsən, içməyəsən onun xətti-xalına, gül camalına tamaşa edəsən” forması çox işlək olmaqla bu və ya digər obyektin təriflənməsini, onun müsbət keyfiyyətlərinin müşahidəsini dildə əks etdirmək üçün işlədilir. Verdiyimiz nümunədə isə həm də kinayə məzmunu əks oluna bilər ki, bu da mətnin ümumi məzmunu ilə müəyyənləşdirilə bilər.

“**Nəticə**” hissəsində dissertasiya işinin başlıca elmi qənaətləri əks olunmuşdur:

1. Sintaktik frazeoloji konstruksiyalar informativ cümlələrdən fərqli quruluşa malik, xüsusiyyətləri müasir Azərbaycan dilinin sintaktik əlaqə və qanunauyğunluqlarından kənara çıxan, komponentləri idiomatikləşmiş frazeoloji dil vahidləridir. Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların komponentləri arasında mövcud olan, onları bir-birinə bağlayan şəkilçilər - əlamətlər formaca müasir dilimizdəki şəkilçiləri xatırlatsalar da, funksiya baxımından fərqlidir. Müasir Azərbaycan dili baxımından bu söz formalarının izahını vermək çətinlik yaradır. Çünki hər bir sintaktik frazeoloji konstruksiyanın arxasında müəyyən etimoloji izah dayanır. Bu dil vahidlərinin quruluşu, sintaktik frazeoloji konstruksiyalarda işlədilən şəkilçilər bütöv şəkildə onların ifadə etdiyi mənə, qaynaqlandığı mənbə, söykəndiyi hadisə ilə bağlıdır.

2. Sintaktik frazeoloji konstruksiyalar digər frazeoloji olmuş cümlələrdən fərqli olaraq sabit və dəyişən komponentlərdən ibarətdir. Bu da sintaktik frazeoloji konstruksiyaları məhz bu termin ilə adlandırdığımız səbəblərdən biridir. Daimi komponentlər sintaktik frazeoloji konstruksiyaların dəyişməyən, variantlılığı olmayan hissəsidir. Bu da tədqiqat işində “skelet” adlandırılır. Dildə mövcud olan sintaktik frazeoloji konstruksiyaların özü deyil, məhz skeletidir. Bu skelet mətnin və situasiyanın tələbi ilə müvafiq leksemlərlə tamamlanır. Leksemlərlə tamamlanan komponentlər isə dəyişən komponentlərdir. Bir sıra dilçilər dəyişən komponentləri fakultativ komponentlər də adlandırırlar. Daimi komponentlər sabit, dəyişən komponentlər isə nisbətən müstəqildir. Təbii ki, dəyişən komponentlərin özü də müəyyən bir qəlibdən kənara çıxa bilmir. Hər bir sintaktik frazeoloji konstruksiyanın dəyişən komponentinin konkret

hansı nitq hissəsi ilə ifadə olunması, hansı formada olması və digər morfoloji xüsusiyyətləri nəzərə alınır. Sintaktik frazeoloji konstruksiyaları nitqində istifadə edən şəxsin, beynində bu proses ani olaraq baş verir. Danışan şəxsin istifadə etdiyi sintaktik frazeoloji konstruksiyanın daimi və dəyişən komponentinin fərqiində olmadan belə məqsədinə müvafiq olaraq konstruksiyanı lazımı leksemlərlə tamamlayır. Belə ki, sintaktik frazeoloji konstruksiyaların modelləri bu dilin daşıyıcısı olan hər bir şəxsin beynində əks olunub. Danışdığımız zaman nitqimizdə ani olaraq qərar verib bu ifadələrdən bizə müvafiq olanını seçib istifadə edirik.

3. Sintaktik frazeoloji konstruksiyalar zəngin struktura malikdir. Sintaktik frazeoloji konstruksiyalar arasında sadə cümlədən mürəkkəb cümlə quruluşuna kimi müxtəlif strukturlara rast gəlmək mümkündür. İnformativ sadə cümlələrdə olduğu kimi sintaktik frazeoloji konstruksiyalar da təktərkibli, cüttərkibli, müxtəsər və geniş ola bilər. Xəbər əsasında formalaşan sadə təktərkibli sintaktik frazeoloji konstruksiyalarla yanaşı, mübtəda əsasında formalaşan sintaktik frazeoloji konstruksiyalara da aid də nümunələr var. Təbii ki, sintaktik frazeoloji konstruksiyanın komponenti anlayışı özü də nisbi səciyyə daşıyır. Çünki komponentlər konstruksiya daxilində tək deyil, vahid bir məna ifadə edir. Tabesiz mürəkkəb cümlənin komponentləri arasında müşahidə olunan məna əlaqələrinə tabesiz mürəkkəb cümlə quruluşu sintaktik frazeoloji konstruksiyalarda da rast gəlmək mümkündür. Təbii ki, bu vahidlər müəyyən qədər fərqli yanaşma tələb edir. Eyni fikri tabeli mürəkkəb cümlə quruluşlu sintaktik frazeoloji konstruksiyalar haqqında da söyləmək mümkündür. Budaq cümlə təsnifi onlar üçün nisbi bölgüdür. Maraqlı məqam ondadır ki, ənənəvi xarakterli tabeli mürəkkəb cümlələrin böyük əksəriyyətini sadə cümləyə çevirmək mümkün olsa da, sintaktik frazeoloji konstruksiyalarda bu mümkünsüzdür. Belə olduqda sintaktik frazeoloji konstruksiyalar frazeologizm kimi ifadə etdiyi mənanı itirir, bu da bir daha onların sabit strukturlu olduğunu göstərir.

4. Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların daimi komponenti kimi çıxış edən nitq hissələri arasında əvəzliliklərin rolunu xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Şəxs əvəzliliklərindən “mən” və “sən” I və II şəxsin

təkini ifadə edən əvəzlilərin sintaktik frazeoloji konstruksiyaların yaranmasında xüsusi rolu vardır. Sual əvəzlilərdən “hara” ifadəsi də sintaktik frazeoloji konstruksiyanın komponenti, konstruksiya yaradıcı komponenti kimi çox işlənir. “Hara” sual əvəzliyi ismin müxtəlif hal şəkilçilərini qəbul edərək bir-birindən fərqli mənə ifadə edən sintaktik frazeoloji konstruksiyalar yaradır. Əvəzlilərdən “kim” , “nə” sual əvəzlilərinin də rolunu qeyd etmək lazımdır. Bu da əvəzlilərin geniş üslubi imkanlarından müxtəlif nitq hissələrinin yerində işlənib onların xüsusiyyətlərini özündə əks etdirə bilməsindən irəli gəlir.

5. Cümlə quruluşlu sintaktik frazeoloji konstruksiyalarla informativ xarakterli ənənəvi cümlələrin fərqi qrammatik göstəricilərin konstruksiyaya daxilində sabitləşməsidir. “Sən demə” ifadəsində inkarlıq şəkilçisinin iştirakına baxmayaraq, inkar məzmunundan danışmaq mümkünsüzdür. Donuq vəziyyət almış bu sintaktik frazeoloji konstruksiyaların tərkibinə daxil olan feil şəxsə, zamana, kəmiyyətə, növ və şəkilçilərə görə dəyişməzdir.

Sintaktik frazeoloji konstruksiyalar kimi “sən demə” yalnız inkarda mövcuddur, bu hal ancaq qeyri-ənənəvi cümlə tipləri üçün xarakterikdir. Frazeoloji vahidin yaranmasında inkarın rolu məsələsi frazeologizmin komponenti olmaq imkanına və onun semantikasına inkarın nə dərəcədə təsirinə diqqət yetirməyi tələb edir. Elə frazeoloji vahidlər vardır ki, əsasən inkarda işlədilir, yəni inkar onun ayrılmaz tərkib hissəsi kimi çıxış edir və inkarlıq şəkilçisinin ixtisarı sintaktik frazeoloji konstruksiyanın dağılması deməkdir. Yalnız təsdiqdə, yalnız inkarda, eyni zamanda həm təsdiqdə, həm də inkarda mövcud ola bilən sintaktik frazeoloji konstruksiyalar vardır.

6. Cümlə üçün xarakterik olan üç mühüm əlaməti – predikativlik, modallıq və intonasiyanın hər birini predikativ formalı sintaktik frazeoloji konstruksiyalarda müşahidə etmək mümkündür. Lakin müqayisə üçün demək lazımdır ki, belə cümlə tipli frazeoloji ifadələrdə modallıq və intonasiya predikativliyi üstələyir. Belə ki, cümlə tipli sintaktik frazeoloji konstruksiyaların əmələ gəlməsində öz dinamikliyini itirmiş predikativ – qrammatik göstəricilər deyil, modallıq və intonasiya daha ön cərgədə olur.

7. Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların səciyyəvi xüsusiyyətlərinin maraqlı aspektlərindən biri də onların sintaktik baxımdan müəyyən qədər mütəhərrik olmasıdır. Onlar həm müstəqil cümlə funksiyasında çıxış edir, həm sadə cümlənin müstəqil cümlə üzvü kimi işlənir, həm də mürəkkəb cümlədə baş və budaq cümlə rolunu yerinə yetirir.

8. Adətən, tabeli mürəkkəb cümlənin növünü müəyyənləşdirmək üçün budaq cümlənin baş cümləyə münasibətini müəyyənləşdirmək lazımdır. Bir qayda olaraq, budaq cümlə baş cümləni tamamlamağa, baş cümlədə buraxılanı doldurmağa xidmət edir. Məhz baş cümlədə sual doğuran, buraxılan cümlə üzvü budaq cümlənin növünü müəyyən edir. Nəzərə alsaq ki, sintaktik frazeoloji konstruksiyaların cümlə üzvlərinə ayırmaq nisbi xarakter daşıyır, bəzənsə heç mümkün olmur, o zaman budaq cümlənin növünü müəyyənləşdirmək çətinləşir. Bu çətinlik dərəcəsi sintaktik frazeoloji konstruksiyanın tabeli mürəkkəb cümlənin baş və ya budaq cümlə funksiyasında çıxış etməsinə görə dəyişir. Eyni zamanda bu tip sintaktik frazeoloji vahidlərdə əvəzlilik – qəliblər, qarşılıq sözlər, eləcə də baş və budaq cümləni bağlayan digər vasitələr də ənənəvi mürəkkəb cümlələrdə olduğu kimi deyildir.

9. Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların təşkilində ədatların da rolu əvəzsizdir. Nitq hissəsi kimi ədatın köməkçi nitq hissəsi olması, onu sintaktik frazeoloji konstruksiya daxilində əsas komponent, daimi komponent olmaqdan məhrum etmir. Əksinə ədat sintaktik frazeoloji konstruksiya üçün həlledici komponent də ola bilər. Ədat mənanı qüvvətləndirməyə xidmət edir, sintaktik frazeoloji konstruksiya isə bütövlükdə qüvvətləndirilmiş məna deməkdir. Sintaktik frazeoloji konstruksiyalar informativ xarakterli ənənəvi cümlənin əlavə məna çalarları, subyektiv – emosional münasibətlərlə qüvvətləndirilmiş formasıdır desək, yəqin ki, yanılmırıq. Hətta daimi komponentli inkar ədatı və qüvvətləndirici ədatdan ibarət modellər də sintaktik frazeoloji konstruksiyalarda möcuddur. Məsələn: Yox ki, sakitcə danışırsın// Yox ki, vaxtında gəlsin və s. Əvəzliliklərin özləri də sintaktik frazeoloji konstruksiya daxilində mənanı qüvvətləndirir. Kim kim o?// Kim kim özü də o?! Birinci nümunədə sual semantikasi

qorunub saxlanılır, lakin “özü də” ədatı artırıldıqdan sonra sual mənası zəifləyir, kinayə, istehza ilə əvəzlənir. Danışığı dilində əvəzliliklərin təkrarlanmasına çox rast gəlinir ki, bunlar da sintaktik frazeoloji konstruksiyanın daimi komponenti olur.

10. Hər bir cümlə özü-özlüyündə obyektiv modallığın əksidir. Lakin modallıq söylərkən ilk olaraq modal sözlər düşünülür. Modal sözlər modallığın ifadəsində əsas vasitələrdən biridir, modallığın özü deyil. Qeyd edək ki, dildə modal sözlərin iştirakı olmadan da yaranan çoxlu sayda modal münasibətləri ifadə edən cümlə quruluşları vardır. Sintaktik frazeoloji konstruksiyalar da məhz elə cümlə modelləridir ki, onların məzmununda subyektiv modallığın ifadəsi vardır. Sintaktik frazeoloji konstruksiyanın ekspressiv çaları, rəngi, boyası da elə ondadır ki, bu dil vahidlərinin əsas məqsədi təkə informasiyanı təqdim etmək deyil. Əsas məqam informasiyanı obrazlı şəkildə danışanın söylədiklərinə subyektiv münasibətini ifadə edərək müasir Azərbaycan dilinin sintaktik qaydaları baxımından izah olunmayan quruluşda çatdırmaqdır. Əgər leksik frazeoloji birləşmələrdə sözlər – leksemlər öz müstəqil mənalarını itirərək vahid bir mənanı ifadə edirdisə, sintaktik frazeoloji konstruksiyanın komponentləri quruluşca qapansalar da, situasiyadan asılı olaraq dəyişən komponentləri müvafiq leksemlərlə tamamlanaraq subyektiv modallığın ifadəsinə xidmət edir.

11. Modallığın bir daha çox mühüm dil kateqoriyalarından biri olduğu fikrinə gəldik. Onun ifadə vasitələri kimi prosodik, leksik və qrammatik vasitələr göstərilir. Leksik səviyyədə modallığın mühüm ifadə vasitələrindən biri modal sözlər hesab edilir. Qrammatik səviyyədə modallığın göstəricilərindən danışılındakı, adətən, predikativ əlamətlərdən sayılan feilin zaman şəkilçiləri və şəxs sonluqları əsas götürülmüşdür. Fikrimizcə, sintaktik səviyyədə də modallıq yarana bilər və sintaktik frazeoloji konstruksiyalar bu vasitələrdən ən unikalıdır. Quruluşca sintaktik vahid olub məna və funksiyaca ara cümlələrlə paralellik təşkil edir.

Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların funksional-üslubi xüsusiyyətləri onları bədii üslubun önəmli sintaktik fiquru olmasına imkan verir. Yazıçı tərəfindən müəyyən bədii emala məruz qalaraq,

bəzənsə heç bir dəyişiklik edilmədən sabit leksik tərkiblə bədii əsərdə bədii təsvir və ifadə vasitələrinin ifadə formasına çevrilir. Bəzən isə sintaktik frazeoloji konstruksiyalar elə bədii üslubun özündə yazıçı tərəfindən yaradılır, daha sonrakı mərhələlərdə isə danışıq dilinə daxil olur. Məişət üslubu ilə bədii üslub arasındakı bu sıx əlaqədən irəli gələrək sintaktik frazeoloji konstruksiyalara məhz bu iki üslubda ən çox rast gəlinir.

Dissertasiya işinin əsas və elmi nəticələri çap edilmiş əşğıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

1. Kamal Abdullanın “Yarımcıq əlyazma” romanında frazeologizmlərdən istifadə // – Bakı: ADU, Elmi xəbərlər, – 2011. № 2, – s.184-188.
2. Azərbaycan dilində sintaktik frazeoloji konstruksiyaların yaranmasında əvəzliliklərin rolu // – Bakı: Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi, – 2013. № 3. – s. 39-43.
3. Azərbaycan dilində sintaktik frazeoloji konstruksiyaların bəzi struktur xüsusiyyətləri haqqında // – Bakı: ADU, Elmi xəbərlər, –2013. № 3. – s.155-160.
4. Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların qrammatik və məna xüsusiyyətləri haqqında // – Bakı: ADU, “Dil və ədəbiyyat”, – 2013. № 3. – s. 30-34.
5. Azərbaycan dilində sintaktik frazeoloji konstruksiyalar haqqında // Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri, Ümumilli lider H.Əliyevin 90 illik yubileyinə həsr olunmuş IV beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Bakı: Mütərcim, – 2013, – s. 271-274.
6. Azərbaycan dilində predikativ quruluşlu sintaktik frazeoloji konstruksiyalar // Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri, Ümumilli lider H.Əliyevin 91-ci ildönümünə həsr olunmuş V Beynəlxalq konfransın materialları, – Bakı: Mütərcim, – 2014, – s. 337-339.
7. Azərbaycan dilində sintaktik frazeoloji konstruksiyaların üslubi imkanları haqqında/ / Ulu Öndərin anadan olmasına həsr olunmuş “Ulu Öndər H.Əliyev irsində multikultural və tolerant dəyərlər” beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Bakı: Mütərcim, – 2016, 3-5 may, II hissə. – s. 75-78.

8. Об особенностях синтаксических конструкций в современном азербайджанском языке // – Киев: «Научный вестник кафедры ЮНЕСКО Киевского национального лингвистического университета». – 2017. Вып.35. – с. 270-274.
9. “Mən” və “Sən” şəxs əvəzlikli sintaktik frazeoloji konstruksiyalar // Ümumilli lider H.Əliyevin anadan olmasının 95-ci ildönümünə həsr olunmuş IX beynəlxalq elmi konfransın materialları – Bakı: Mütərcim, – 2018, 3-5 may, – s. 293-295.
10. Modallığın ifadə olunmasında sintaktik frazeoloji konstruksiyaların rolu // Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. Ümumilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95-ci ildönümünə həsr olunmuş IX beynəlxalq elmi konfransın materialları. – Bakı: Mütərcim, – 2019, 7 may, – s. 263-267.
11. Frazeoloji konstruksiyaların frazeologiyada yeri. Dil siyasəti və müasir dövr // Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları. – Bakı: Mütərcim, – 2019, s. 135.
12. Sözdizimsel frazeoloji konstruksiyon terimi ve ona yaklaşım // Türkiyə: UYSAD 3rd International Conference on Management and Social Science, – 2020, –s. 310.
13. Sintaktik frazeoloji konstruksiyaların bədii ədəbiyyatda rolu // – Bakı: Elmi iş beynəlxalq elmi jurnal. İmpakt faktorlu. – 2021. – c. 5, sayı:4, – s. 120-122.
14. Tabeli mürəkkəb cümlə quruluşlu sintaktik frazeoloji konstruksiyalar // Humanitar və ictimai elmlərin əsasları respublika konfransı, – Bakı: –2021, 30 aprel, – s. 35-38.
15. Sadə cümlə strukturlu sintaktik frazeoloji konstruksiyalar // – Bakı: Dil və ədəbiyyat. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, – 2021, №3 (117), – s. 514-517.

Dissertasiyanın müdafiəsi **22 Fevral 2022 – ci il** tarixində saat 11⁰⁰ -da Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.24 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Azərbaycan, Sumqayıt şəhəri, 43 cü məhəllə.
Sumqayıt Dövlət Universiteti

Dissertasiya ilə Sumqayıt Dövlət Univeristetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron verisiyaları Sumqayıt Dövlət Univeristetinin rəsmi internet saytında (www.sdu.edu.az) yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat
göndərilmişdir.

tarixində zəruri ünvanlara

Çapa imzalanıb: 11.01.2022
Kağızın formatı: 60*84^{1/16}
Həcm: 47.208
Tiraj: 100 nüsxə